

Dorota MEŁTRAK

Rozwój szkolnictwa plastycznego na ziemiach polskich do połowy XX w. Zarys problematyki

Keywords: artistic education, art education, art schools.

Słowa kluczowe: szkolnictwo artystyczne, szkolnictwo plastyczne, kształcenie artystyczne, szkoły sztuk pięknych.

Sama idea kształcenia umiejętności plastycznych oraz wprowadzanie nauki rysunku i wiedzy o sztuce w zakres edukacji pojawiła się dość późno. W miarę przekształcania się systemów produkcji, cechowy i manualny charakter pracy przestał mieć wartość estetyczną, następstwem rosnącej rangi sztuki i artyści stawały się procesy autonomii twórczości i twórców¹. Stopniowa specjalizacja zawodowa i kształcenie artystyczne zaczęły być coraz bardziej zastrzeżone dla zamkniętych grup ludzi o określonych uzdolnieniach i kwalifikacjach². Coraz częściej posługiwano się pojęciem „kształcenia artystycznego”. Wszystkie dziedziny sztuki, nie tylko plastyczne, traktowane były jako elementy specjalizacji zawodowej. Stanowiły one także pewien rodzaj szczególnego rodzaju przeżyć i przyjemności dostępnych tylko dla uprzywilejowanych wybrańców.

Z pedagogicznego punktu widzenia najistotniejsze w kształceniu były zawsze relacje mistrz – uczeń. W ujęciu historycznym w edukacji artystycznej funkcjonowały trzy rodzaje kształcenia:

- 1) kształcenie oparte na tradycji warsztatów cechowych,
- 2) nauczanie elitarne dla zamożnych warstw społeczeństwa,
- 3) oraz szkolnictwo artystyczne na poziomie średnim i wyższym³.

¹ I. Wojnar, *Teoria wychowania estetycznego*, Warszawa 1995, s. 96.

² Tamże, *Estetyka i wychowanie*, Warszawa 1964, s. 140.

³ G. Stojak, *Świat wychowania przez sztuki piękne w polskiej szkole*, Kraków 2007, s. 148–152.

Tradycja kształcenia w warsztatach cechowych związana była z wyuczaniem rzemieślników dla celów zawodowych. Odpowiadało to konkretnemu zapotrzebowaniu na artystów rzemieślników. Tworzyli oni w duchu danej epoki, a ich działalność była uzależniona od gustów warstw rządzących i bogatych. Kształcenie takie funkcjonowało aż do początku XIX w., nie dawało większych możliwości rozwojowych osobowości artystycznej ucznia. Wyjątek stanowiły pracownie wielkich mistrzów – artystów, w których kształcenie służyło uzyskaniu statusu zawodowego artysty. Kształcenie elitarne z kolei, prowadzone przez prywatnych nauczycieli, odbywało się w bogatych domach. Uzależnione od tradycji i przyzwyczajzeń w pałacach i dworach powiązane było ściśle z kształtowaniem gustów artystycznych i manualnej biegłości w nauczanych przedmiotach artystycznych. Trzecią formą kształcenia artystycznego stały się akademie. Zaczęły stopniowo zajmować miejsce warsztatów. Na podstawie opracowywanych programów masowo zaczęto kształcić artystów dla potrzeb zawodowych. Regularnie zorganizowana nauka dawała możliwość rozwoju talentu, uczeń pomimo specyficznych relacji z mistrzem nie był jednak od niego aż tak uzależniony.

Organizowanie artystycznego szkolnictwa było częścią ogólnoeuropejskiego procesu narodzin tego typu szkół. Różnorodność problemów artystycznych w różnych sytuacjach i konieczność ich rozwiązywania wymagały od artystów wszechstronnego wykształcenia. Najlepiej i najekonomiczniej nadawała się do tego nauka szkolna: „skracała czas szkolenia, ułatwiała kontakt ze specjalistami różnych dziedzin sztuki, co było niezbędne przy daleko posuniętych specjalizacjach (np. w malarstwie: malarstwo historyczne, portretowe, pejzaż, malarstwo rodzajowe, itp.). W szkole łatwiej było organizować nauczanie teorii i historii sztuki, mitologii, anatomii, większe były możliwości zatrudniania odpowiednich nauczycieli; łatwiej też było kompletować odpowiednie zbiory sztuki, służące jako pomoc naukowa uczącej się młodzieży, poprzez zakładanie galerii obrazów, zbiorów sztychów i modeli gipsowych”⁴.

Okolo połowy XVIII w. masowo zaczęły powstawać rozmaite szkoły artystyczne⁵. Ruch otwierania nowych szkół artystycznych oparty był na podkreślanym przez filozofów oświecenia wychowawczym działaniu sztuki na społeczeństwo i jej roli poznawczej. Sztuka zaczęła być traktowana jako element „ozdabiający” życie i mający dostarczać człowiekowi dużo przyjemności: „Obok uczucia piękna, jakiego doznawał człowiek w kontakcie z dziełem sztuki, uwzględniano uczucie wzniosłości i podkreślano czynnik emocjonalny w przeżyciu estetycznym, który w efekcie powodował rozładowanie napięcia psychicznego u człowieka i wyzwalał go od przykrości życia codziennego”⁶. Niezmiernie istotnym

⁴ K. Bartnicka, *Polskie szkolnictwo artystyczne na przełomie XVIII i XIX w. 1764–1831*, Wrocław 1971, s. 13.

⁵ K. Bartnicka podaje, że w roku 1729 w całej Europie było 10 szkół sztuk pięknych, w 1740 było ich już 25, a w 1790 r. – ponad 100; K. Bartnicka, dz. cyt., s. 13.

⁶ Tamże.

czynnikami były jednakże potrzeby rzemiosła na rzecz ornamentyki i rysunku, których nauczanie stało się konieczne wobec wzrostu zapotrzebowania na dzieła sztuki i artystycznie wykonane produkty rzemiosła stale poszerzającego się kręgu odbiorców sztuki. Te różnorodne przyczyny znalazły odbicie w ogólnych systemach pedagogicznych. Zwłaszcza programy szkół średnich przygotowujących młodzież do życia w społeczeństwie, w którym „problemy „gustu” tak wiele znaczyły w życiu towarzyskim, a pewien polor w dziedzinie sztuki był niezbędny do uczestniczenia w nim”⁷. Szczególną uwagę należy tutaj zwrócić na szkolnictwo jezuitów. W licznych kolegiach jezuickich dominowało kształcenie młodzieży szlacheckiej. Już od XVI w. kładziono duży nacisk na krzewienie wychowania estetycznego w ramach kształcenia ogólnego⁸.

Ważną formą organizacyjną życia naukowego i artystycznego stały się akademie. We Włoszech powstawały one w wyniku wydzielenia się bractw artystycznych z rzemieślniczych związków cechowych. Pełniły nadzór nad rzemiosłem związanym z rysunkiem i rzeźbą, zajmowały się organizacją odczytów i kursów dla uczącej się rzeźby i malarstwa młodzieży. Praca dydaktyczna odbywała się w Akademiach, podstawowa nauka natomiast w pracowniach mistrzów. W wieku XVII znaczącą rolę odgrywała Akademia Św. Łukasza w Rzymie. Z kolei we Francji w drugiej połowie XVII w. nastąpił rozkwit sztuki i rzemiosła za sprawą Akademii Królewskiej Malarstwa i Rzeźby wzorowanej na rzymskiej Akademii⁹. Rok 1666 przyniósł otwarcie Akademii Francuskiej w Rzymie. Następne były: Akademia Nauk z Oddziałem Sztuk Pięknych i podlegające jej Akademia Architektury (1671), Akademia Muzyki (1669) oraz prowincjonalne szkoły malarstwa i rzeźby w Bordeaux, Lyon, Remis. Przy królewskiej manufakturze gobelinów również otworzono szkołę przeznaczoną dla kształcenia rzemieślników artystycznych.

Zmiana systemu nauczania związana z ostatecznym zanikiem cechowego charakteru rzemiosła spowodowała zainteresowanie wzorami francuskimi szkolnictwa artystycznego. Kopiowano statuty Królewskich Akademii Malarstwa

⁷ „Dotyczyło to przede wszystkim szlachty i bogatego mieszczaństwa. Mieszczaństwo szukało też dla swych dzieci możliwości kształcenia technicznego, lepiej przygotowującego je do życia. Dla nich zakładano szkoły typu realnego, gdzie niezbędne było nauczanie rysunku. Wprowadzenie do szkół przedmiotów artystycznych (rysunek, śpiew) wymagało odpowiednich sił pedagogicznych, zwiększało więc zapotrzebowanie na absolwentów szkół artystycznych”; [za:] K. Bartnicka, *dz. cyt.*, s. 15.

⁸ Zob. opis wizyty w Jezuickim Collegium Nobilium w Wilnie biskupa wileńskiego Ignacego Masalskiego w lipcu 1765 r., który obejrzał uczniowski popis z „rocznego postępu” m.in. z rysunku; K. Puchowski., *Jezuickie kolegia szlacheckie Rzeczypospolitej Obojga Narodów: studium z dziejów edukacji elit*, Gdańsk 2007, s. 330–331.

⁹ L’Academie Royale de Peinture et de Sculpture została otwarta w 1648 r. w wyniku przekształcenia wcześniejszej L’Academie Libre de Peinture et de Sculpture, która wprowadziła w Paryżu szkołę rysunków z natury. K. Bartnicka pisze, że 12 profesorów Akademii Królewskiej miało obowiązek udzielać codziennie przez dwie godziny lekcji rysunku, a 4 lata później dołączone zostały kursy geometrii, perspektywy i architektury; [za:] K. Bartnicka, *dz. cyt.*, s. 16.

i Rzeźby oraz sprowadzano z Francji profesorów i dyrektorów do akademii sztuk pięknych¹⁰. Akademie łączyły w sobie dwie funkcje. Przede wszystkim zrzeszały one artystów, były również instytucjami artystycznymi, które zastrzegały sobie często dla swoich członków prawo wykonywania prac artystycznych i prawo nadzoru nad rzemiosłem i doksztalcania rzemieślników¹¹. Natomiast malarstwa – tak jak w średniowieczu – uczyli się uczniowie w pracowniach mistrzów. Forma relacji mistrz – uczeń polegająca na współpracy ucznia z nauczycielem nadal była niezastąpiona. Akademie ówczesne zawsze były oparte na mecenacie możliwych protektorów.

Na ziemiach polskich w latach sześćdziesiątych XVIII w. (Stanisław August Poniatowski) pojawiły się warunki, w których mogło rozwinąć się narodowe środowisko artystyczne. Przemiany gospodarcze i społeczne, a nade wszystko kulturalne w połowie XVIII w. zapoczątkowały dość szybko zmiany warunków życia. Uległo też przekształceniu społeczne znaczenie sztuki, którego bezpośrednią konsekwencją był wzrost zapotrzebowania na dzieła sztuki i przedmioty artystyczne. Zainteresowanie sztuką rosło. W kraju o niskim stanie oświaty marginalnie traktowana początkowo problematyka estetyczna zaczęła być coraz bardziej zauważalna.

Nadal poziom życia artystycznego ogólnie był niski, najbogatsi (magnateria i bogata szlachta) zaspokajali swoje aspiracje za granicami kraju. Jednakże w oświeconych i postępowych kręgach społecznych dostrzeżony został problem dorównania poziomem życia artystycznego krajom Europy zachodniej. Aby sprostać rozwojowi gospodarczemu i kulturalnemu, trzeba było właściwie w każdej dziedzinie wykształcić fachowców. Reformy szkolnictwa i oświaty musiały także dotyczyć podniesienia poziomu życia artystycznego, czyli wychowania kadry krajowych artystów. Fakt założenia w Polsce szkoły artystycznej wynikał też z rosnącego szacunku dla sztuk pięknych i artystów. Jak podaje K. Bartnicka, sprawą tą zajęły się niemalże równocześnie: cech malarzy krakowskich pod koniec panowania Augusta III oraz kilka lat później – sam król Stanisław August Poniatowski¹². Ostatecznie rozróżnione zostało malarstwo ujmowane jako sztuka i malarstwo jako rzemiosło. Wydany przywilej królewski usankcjonował ten podział: malarze rzemieślnicy podporządkowani byli Radzie Miejskiej, a malarze artyści – Akademii Krakowskiej. Działania te wiązały się z zorganizowaniem odpowiedniego nauczania dla młodzieży. W 1766 r. nadane zostały przez Akademię

¹⁰ Jak podaje K. Bartnicka za N. Prevsnerem (*Academies of Arts Past and Present*, Cambridge 1940, s. 165), takimi kopiami ustaw Akademii Królewskiej Malarstwa i rzeźby w Paryżu były nadane przez Fryderyka I prawa Akademii w Berlinie oraz nadane przez Karola VI Akademii w Wiedniu; Akademie Sztuk Pięknych w Petersburgu, Kopenhadze i Sztokholmie również wzorowały się tych ustawach; K. Bartnicka, dz. cyt., s. 16.

¹¹ Rysunek uznawano za podstawę wszelkich działań artystycznych, a same akademie sztuk pięknych w XVIII w. były wyłącznie szkołami rysunku.

¹² K. Bartnicka, dz. cyt., s. 19.

ustawy dla Kongregacji Malarskiej omawiające zagadnienia dotyczące szkolenia młodych malarzy¹³. W założeniach wszystko wzorowane było na Akademii Wiedeńskiej z 1751 r., a ustawy nie odbiegały od rozwiązań praktycznych stosowanych w innych szkołach artystycznych w Europie. Była to pierwsza polska próba stworzenia szkolnictwa artystycznego oraz przystosowania systemu nauczania młodzieży mająca służyć podniesieniu poziomu zawodowego malarzy.

W Warszawie otwarcie szkoły sztuk pięknych na Zamku Królewskim opierało się na królewskim mecenacie. Znamca i wielbiciel sztuk pięknych Stanisław August Poniatowski wiązał podniesienie znaczenia nauk i sztuk z podwyższeniem poziomu przemysłu i ogólnym dobrobytem kraju. Sama sztuka miała być „środkiem poprawy obyczajów i podniesienia kultury narodu”¹⁴. Szkoła kształciła nie tylko malarzy, w „Malarni” – bo tak ją nazywano – uczyli się także rzeźbiarze i architekci. Miała dobrze wyposażone pracownie, pomoce naukowe dobierano ze szczególną troską, a „wzory do rysowania i rzeźbienia modeli, wzory oświetlenia sprowadzono z Drezna, gdzie właśnie otwarto Akademię Sztuk Pięknych, w której jednym z profesorów miał zostać Bacciarelli”¹⁵. Sprawa ewentualnego otwarcia sztuk pięknych przewijała się również w projektach prac Komisji Edukacji Narodowej. Obradująca w latach 1773–1794 Komisja Edukacji Narodowej, nazywana później pierwszym w Europie ministerstwem oświaty, zajęła się m.in. kwestiami nauczania rysunków we wszystkich możliwych formach. Chodziło o szkoły parafialne, szkoły średnie i nowopowstające seminaria nauczycielskie (dla potrzeb wykwalifikowanych kadr szkół parafialnych) oraz pensje żeńskie¹⁶. Początkowo rozważając całość systemu oświaty i szkolnictwa, przewidziane było otwarcie szkoły poświęconej sztukom pięknym Akademii Scientiarum et Artium w Warszawie (mającej miejsce przy uniwersytecie lub akademii nauk) oraz trzech uniwersytetów: w Krakowie, Wilnie i Poznaniu¹⁷. Ponadto zagadnienia kształcenia estetycznego już od końca renesansu miały swoje ślady w ustawodawstwie jezuitów (wspomnianych już wcześniej jezuickich szkołach zakonnych) oraz pijarów, które działały na terenach dawnej Rzeczypospolitej od XVI do XVIII stule-

¹³ Statuta albo ustawy i prawa szlachetnej Kongregacji Malarskiej na przesławnej Akademii Krakowskiej pod tytułem Świętego Łukasza, jako malarskiej nauki osobliwego patrona zostającej, dla większego zachęcenia, dla wydoskonalenia siebie samych tudzież dla lepszej ochoty w uczeniu się rysunków młodzi akademickiej teź Akademii nadane i potwierdzone Roku Pańskiego 1766 dnia 22 października, [w:] E. Rastawiecki, *Słownik malarzy polskich*, t. III, Warszawa 1850, s. 453–464; M. Chamcówna, *Walka malarzy krakowskich o wyzwolenie spod praw cechowych*, „Biuletyn Historii Sztuki” 1954, nr 2, s. 217–218, [za:] K. Bartnicka, dz. cyt., s. 20–21.

¹⁴ K. Bartnicka, dz. cyt., s. 23.

¹⁵ Tamże, s. 25.

¹⁶ Zob. A. Denisiuk, *Programy śpiewu i muzyki w zakładach kształcenia nauczycieli w Polsce w latach 1918–1939*, Cz. I. *Seminaria nauczycielskie*, Studia z Wychowania Muzycznego, 1975, Zeszyt 1(10), <http://repozytorium.ukw.edu.pl/handle/item/3043> [dostęp: 23.10.2017].

¹⁷ Ustawy Komisji Edukacji Narodowej, wydane (1774 r.) w postaci broszur dotyczące rozważań na temat całości systemu oświaty i szkolnictwa.

cia¹⁸. W systemie jezuickim poprzez przyjęcie istnienia idealnego kanonu w sztuce interpretowano relacje między „boską a świecką mądrością”, a poprzez symbole sakralne – miało miejsce odczytywanie znaczenia sztuki kościelnej¹⁹. Inna idea przyświecała pijarom (Stanisław Konarski z założonym przez niego konwiktem *Collegium Nobilium*) wprowadzającym rysunki i historię „kunsztów” w zakresie edukacji. Nie było tam nastawienia na kształcenie artystów, lecz nadanie formuły estetycznej środowisku wokół człowieka, a „prowadzone zajęcia plastyczne miały istotne znaczenie dla dziejów sztuki w Polsce”²⁰.

Pierwszą w dziejach uniwersytetów w Polsce szkołę sztuk pięknych otrzymał Uniwersytet Wileński. Wspaniały okres rozwoju i świetności zapoczątkowany został (1803) ukazem cara Aleksandra I. Wśród czterech wydziałów nauk uniwersyteckich znalazł się „wydział literatury i sztuk wyzwolonych”. Katedry sztuk wyzwolonych były rozdzielone: katedra malarstwa i rysunków włączona została do wydziału literatury i sztuk wyzwolonych, a reaktywowana katedra architektury przypisana do wydziału matematyczno-fizycznego²¹. Ze względu na wprowadzenie w gimnazjach i szkołach powiatowych nauki rysunków potrzebni stali się nauczyciele tego przedmiotu, a ich kształcenie miał obowiązek zapewnić właśnie Uniwersytet Wileński.

Rozwój uniwersyteckich szkół sztuk pięknych został przerwany po powstaniu listopadowym. Zamknięte zostały szkoły sztuk pięknych w Warszawie i w Wilnie, a same uniwersytety w tych miastach – zlikwidowane. Rok 1831 zakończył proces kształtowania się wzorców polskiego szkolnictwa artystycznego.

W Krakowie odłączono Akademię Sztuk Pięknych od Uniwersytetu Jagiellońskiego, następnie dołączono ją do Instytutu Technicznego (1833) pod nazwą Szkoła Rysunku i Malarstwa. W efekcie tego stała się ona szkołą średniego szczebla. W 1873 r. została ona oddzielona od Instytutu i stała się samodzielną Szkołą Sztuk Pięknych. Początkowo jej dyrektorem był Jan Matejko, następnie funkcję tę pełnił Julian Fałat. Dzieliła się na Szkołę rysunkową z wolnej ręki, Szkołę malarstwa i Szkołę rzeźby. W 1900 r. została przemianowana dekretem carskim na Akademię Sztuk Pięknych. Gmach i zbiory po byłym Instytucie Technicznym przejęła Szkoła Przemysłowa założona w 1876 r. Dzieliła się na: Wyższą Szkołę Przemysłową z wydziałem budownictwa, mechaniczno-technicznym i chemiczno-technicznym (przyjmowano tam uczniów po szkole realnej), Kursy Wieczorowe i Niedzielne (dla majstrów i czeladników) oraz Oddział Przemysłu Artystycznego (od 1890 r. dla potrzeb malarstwa pokojowego

¹⁸ W.M. Grabski, *U źródeł kształcenia plastycznego w czasach stanisławowskich*, [w:] *200 lat szkolnictwa artystycznego w Warszawie. Z dziejów warszawskiego szkolnictwa plastycznego XVIII-XIX w.*, „Zeszyty Naukowe ASP” 1 (4), Warszawa 1983, s. 1–15.

¹⁹ Tamże, s. 5.

²⁰ R. Mączyński, *Edukacja z zakresu sztuk plastycznych w warszawskich szkołach pijarów (1740–1833)*, „Analecta” 2004, r. 13, z. 1–2, s. 25–27, [dostęp: 23.10.2017].

²¹ K. Bartnicka, dz. cyt., s. 56–57.

i dekoracyjnego, od 1891 r. dla potrzeb rzeźby dekoracyjnej i od 1893 r. dla stolarstwa artystycznego)²².

W roku 1840 w Warszawie powstało Gimnazjum Realne, gdzie nauka „rysunków malarskich i linearnych” odbywała się w specjalnym oddziale VII klasy. Starania o utworzenie prawdziwej państwowej uczelni artystycznej spełniły się i 1 sierpnia 1844 r. została wreszcie otwarta Szkoła Sztuk Pięknych jako integralna część Gimnazjum Realnego w „Oddziale Artystycznym” zwanym Oddziałem Malarstwa przy Gimnazjum Realnym. Formalnie była uczelnią średniego stopnia, miała kształcić pod względem technicznym i artystycznym oraz przygotowywać techników dla potrzeb kraju i artystów biegłych w naukach. Druga Szkoła Sztuk Pięknych, mieściła się w tych samych pomieszczeniach co Oddział Sztuk Pięknych Uniwersytetu Warszawskiego. Została ona usamodzielniona w 1850 r. i powiązana z Akademią Sztuk Pięknych w Petersburgu²³. W 1862 r. szkoła miała zostać podniesiona do rangi wyższej uczelni. Nie zdążono tego dokonać z powodu wybuchu powstania styczniowego. Po jego stłumieniu uczelnia została przez rząd moskiewski zamknięta w 1864 r. Wraz z nią zamknął się też kolejny etap historii polskiego życia artystycznego pod zaborami. W 1865 r. przy nieczynnej już Szkole Sztuk Pięknych została zorganizowana „Klasa Rysunkowa”²⁴. W Klasie Rysunkowej kształcili się: J. Chełmoński, W. Czachórski, bracia Gierymscy, Wilhelm i Miłosz Kotarbińscy, A. Wierusz-Kowalski, S. Lentz, S. Masłowski, J. Pankiewicz, H. Piątkowski, W. Podkowiński, L. Wyczółkowski i inni. Klasa Rysunkowa pomimo tymczasowego charakteru odegrała w rozwoju polskiego malarstwa bardzo ważną rolę. Szczególnie w latach 1871–1896, gdy był w niej profesorem Wojciech Gerson, uważany za jednego z najwybitniejszych pedagogów. Edward Kokoszko w „Przeglądzie Artystycznym” (1951) roku pisał, że „początkowym celem Klasy Rysunkowej było przygotowanie młodzieży do wyższej nauki malarstwa, rzeźby i budownictwa oraz rozwijanie zdolności artystycznych, jako też podanie sposobności do nabycia i rozwinięcia pewnej wprawy rysunkowej osobom różnych zawodów”²⁵. Klasa Rysunkowa na przestrzeni lat swojego istnienia zmieniała stopniowo swój

²² Rok 1918 przyniósł zmiany w postaci wyodrębnienia ze szkoły wydziału przemysłu artystycznego i następnie powstania Państwowej Szkoły Przemysłu Artystycznego z trzyletnim programem. Przekształciła się ona w 1927 r. w Państwową Szkołę Sztuk Zdobniczych i Przemysłu Artystycznego. Studia trwały pięć lat: dwa lata na ogólnym studium i trzy lata na wydziałach specjalnych. Uczelnia ta zmieniła nazwę w 1937 r. na Państwowy Instytut Sztuk Plastycznych (otrzymała statut), studia trwały pięć lat: w tym trzy lata specjalizacji traktowane były jako studia wyższe; R. Krzywiec, *Materiały do historii rozwoju formy organizacyjnej szkół kształcenia plastycznego*, Wrocław 1969, s. 55–57.

²³ R. Krzywiec, dz. cyt., s. 42–43.

²⁴ W 1920 r. przekształcona została w Miejską Szkołę Sztuk Zdobniczych i Malarstwa w Warszawie; zob. A.K. Olszewski, *Klasa Rysunkowa w Warszawie (tzw. Szkoła Gersona)*, [w:] *Polskie życie artystyczne w latach 1890–1914*, red. A. Wojciechowski, Wrocław 1967, s. 158–160.

²⁵ E. Kokoszko, *Śladami polskiej tradycji szkolnictwa plastycznego*, „Przegląd Artystyczny” 1951, nr 1, s. 45–49.

charakter. Nastąpił jej rozdział na „pion humanistyczny” i „pion użytkowy” (1904) oraz zorganizowane zostały dodatkowe kursy wieczorowe. Jednocześnie z powodu obaw o całkowitą rusyfikację Klasy Rysunkowej i pogłosek o jej przekształceniu w filię Akademii Petersburskiej, zawiązał się (1902) komitet stworzenia nowej uczelni²⁶. Uczelnia pod nazwą Szkoła Sztuk Pięknych zaistniała ostatecznie w 1904 r.²⁷ Po odzyskaniu niepodległości i wznowieniu działalności, została upaństwowiona w 1923 r., a w 1932 r. uzyskała tytuł Akademii Sztuk Pięknych²⁸.

Początki szkolnictwa artystycznego na ziemiach polskich ogniskowały się przede wszystkim wokół trzech działających uniwersytetów w trzech różnych dzielnicach zaborców: Krakowa, Warszawy i Wilna. Oprócz omówionych już wcześniej warszawskiej Klasy Rysunkowej i Szkoły Sztuk Pięknych oraz Krakowskiej Akademii Sztuk Pięknych i tamtejszej Szkoły Przemysłowej, Szkołę Rysunkową posiadało także Wilno. Wileńską szkołę dla „młodzieży rzemieślniczej” założył w 1893 r. Józef Montwiłł²⁹. W okresie międzywojennym (1919) utworzono przy uniwersytecie im. Stefana Batorego Wydział Sztuk Pięknych.

Z kolei na ziemiach polskich zaboru pruskiego nie było w ciągu XIX w. szkolnictwa artystycznego, które *mogłoby pielęgnować twórczość plastyczną o cechach narodowych polskich*³⁰. Szkoła Sztuk Zdobniczych powstała w Poznaniu dopiero w 1919 r. Od samego początku celowo zdecydowano się na rzemieślniczy charakter szkoły, nawiązując do tradycji niemieckich szkół rzemiosł (*Kunstgewerbeschule*). Z uwagi na *konieczność podniesienia poziomu produkcji rzemieślniczej* uznano, że szkoła zdobnicza jest bardziej potrzebna niż akademia. Przy organizacji nowej szkoły wzorowano się na istniejącej już od 1911 r. Szkole Przemysłu Artystycznego w Bydgoszczy³¹. Poznańska Szkoła Zdobnicza została upaństwowiona w 1921 r., otrzymała wtedy nazwę Szkoła Sztuk Zdobniczych i Przemysłu Artystycznego. W 1938 r. szkoła otrzymała nowy statut i nazwę Państwowy Instytut Sztuki podległy Ministerstwu WRiOP. W latach międzywojennych poznańska „Zdobnicza» była najważniejszą instytucją w kraju, kształcącą artystów i projektantów dla przemysłu.

²⁶ Była jedyną jak dotąd publiczną uczelnią.

²⁷ Minister Dworu Carskiego zatwierdził statut szkoły jednocześnie przejmując ją pod swoją opiekę, dyrektorem został Kazimierz Stabrowski (którego starania o uczelnię popierał jego przyjaciel, wpływowy „w stolicy carów” inż. Stanisław Kierbedź), profesorami mianowani zostali F. Ruszczyc, K. Krzyżanowski, K. Tichy i X. Dunikowski.

²⁸ W 1917 r. szkołę przejął Magistrat m. Warszawa; zob. K. Piwocki, *Historia Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie 1904–1964*, Wrocław 1965, s. 66–68.

²⁹ S. Jarocki, *Dziesięciolecie szkoły rysunkowej w Wilnie*, „Tygodnik Ilustrowany” 1904, nr 6, s. 115–116.

³⁰ R. Krzywiec, dz. cyt., s. 98.

³¹ Powołana w 1908 r. Cesarsko-Królewska Szkoła Rzemiosł i Przemysłu Artystycznego, później Akademia Przemysłu Artystycznego: kształcili się w niej adepci rzemiosła artystycznego: rzeźbiarze, hafciarki, graficy, malarze (dołączyli później do nich także chemicy, młynarze, cukrownicy, stolarze i ślusarze).

Brak dobrze zorganizowanych szkół wymuszał organizowanie nauki także w pracowniach prywatnych³². Istniało dość dobrze rozbudowane szkolnictwo prywatne. Powstawały również (w latach 1890–1914) liczne szkoły rzemiosła ludowego: jedną z nich była Szkoła Przemysłu Drzewnego w Zakopanem³³.

We Lwowie z kolei początki szkół artystycznych związane były ze szkolnictwem technicznym. Najpierw powstała w 1876 r. szkoła rysunku i modelowania, następnie w 1890 r. przy Muzeum Rzemiosła Artystycznego (Muzeum Przemysłowe) otworzono szkołę Przemysłu Artystycznego (grafiki i rysunku)³⁴. Od 1891 r. Lwów posiadał też szkołę rysunku, malarstwa i rzeźby dla kobiet, które nie były dopuszczane do studiów w państwowych uczelniach oraz szkołę malarską A. Augustynowicza dla kobiet powstałą w 1897 r. (założoną przez towarzystwo Młoda Sztuka, które zajmowało się kształceniem plastyków amatorów). W 1923 r. powstała szkoła malarstwa ukraińskiego pedagoga Ołeksy Nowakiwskiego.

Warszawa także miała liczne szkoły prywatne, m.in. kursy malarstwa i rysunku prowadzone od 1892 przez Miłosza Kotarbińskiego (profesora Klasy Rysunkowej od 1905 r.). W początkach XX w. powstały dwie nowe prywatne uczelnie: Szkoła Artystyczno-Przemysłowa W. Trojanowskiego (1904) i Szkoła Malarstwa i Sztuki Stosowanej M. Białeckiej (1905).

Prywatne szkolnictwo artystyczne rozwijało się także w Krakowie. W 1897 r. powstała Szkoła Sztuk Pięknych dla kobiet, wykładał w niej m.in. J. Malczewski i W. Tetmajer. Rok 1895 przyniósł też założenie Szkoły Malarstwa dla Celów Przemysłowych L. Kotarbińskiej, a w 1901 r. – Szkołę Sztuk Pięknych i Przemysłu Artystycznego dla kobiet (J. Bukowski, J. Szczepkowski i W. Tetmajer – istniała tylko dwa lata). Kolejną była założona w 1908 r. Szkoła Sztuk Pięknych dla Kobiet założona przez M. Niedzielską. Wykłady prowadzili w niej L. Wyczółkowski, W. Weiss, W. Tetmajer, J. Malczewski, S. Kamocki i J. Pankiewicz³⁵.

W Łodzi jedną z bardziej znanych szkół była działająca w latach 1895–1910 czteroletnia Szkoła Rysunkowa Witolda Wołczaskiego, który był absolwentem Akademii Sztuk Pięknych w Petersburgu. W latach 1857–1908 działała tam również przeznaczona dla dzieci i dorosłych ze środowiska żydowskiego Szkoła Rysunku i Malarstwa Jakuba Icka Kacenboga³⁶.

³² A. Ryszkiewicz, *Pierwsze Szkoły Sztuk Pięknych w Warszawie*, [w:] *200 lat szkolnictwa artystycznego w Warszawie. Z dziejów warszawskiego szkolnictwa plastycznego XVIII–XIX w.*; „Zeszyty Naukowe ASP” 1983, nr 1 (4), s. 36–37.

³³ H. Kenarowa, *Od zakopiańskiej Szkoły Przemysłu Drzewnego do Szkoły Kenara*, Kraków 1978.

³⁴ Daty 1876 oraz 1890 podaje B. Baranowski: B. Baranowski, *Szkolnictwo zawodowe i jego znaczenie dla rozwoju kultury materialnej*, [w:] *Historia kultury materialnej Polski w zarysie (1870–1918)*, T. 6, Wrocław 1979, s. 38.

³⁵ *Polskie życie artystyczne w latach 1890–1914*, red. A. Wojciechowski, Wrocław 1967, s. 158–160.

³⁶ Ł. Grzejszczak, *Szkolnictwo plastyczne w Łodzi w latach 1895–1939. Materiały kształcenia i ich wpływ na rozwój miejscowego środowiska artystycznego*, [w:] *Polskie szkolnictwo artystyczne*, red. M. Poprzęcka, Warszawa 2005, s. 145–178.

Po odzyskaniu niepodległości przez Polskę w krakowskiej Akademii Sztuk Pięknych obok Wydziału Malarstwa i Rzeźby utworzono w 1923 r. samodzielną Katedrę Grafiki z programem m.in. zagadnień literarnych oraz projektowania książek³⁷. Rok 1918 przyniósł zmiany w postaci wyodrębnienia ze szkoły wydziału przemysłu artystycznego i powstania Państwowej Szkoły Przemysłu Artystycznego z trzyletnim programem o ogólnoplastycznym charakterze nauczania³⁸. Ostatecznie w 1927 r. szkoła ta przekształciła się w Państwową Szkołę Sztuk Zdobniczych i Przemysłu Artystycznego³⁹. W 1938 r. przemianowano ją w Państwowy Instytut Sztuk Plastycznych jako szkołę średnio-wyższego typu⁴⁰.

We Lwowie z kolei w okresie międzywojennym nie było wyższej szkoły artystycznej, takiej, jaką miał Kraków, Wilno czy Warszawa. Swoją działalność kontynuowały jedynie prywatne szkoły plastyczne na niższym poziomie powstałe przed 1918 r.⁴¹ W Państwowej Szkole Technicznej (przedwojennej Państwowej Szkole Przemysłowej we Lwowie) rozwijał się Wydział Sztuk Zdobniczych i Przemysłu Artystycznego⁴². Wydział ten w 1938 r. także został przekształcony w Państwowy Instytut Sztuk Plastycznych (PISP we Lwowie)⁴³. W Wilnie w 1919 r. otworzono na Uniwersytecie Stefana Batorego Wydział Sztuk Pięknych⁴⁴. W okresie międzywojennym działały również szkoły artystyczne zawodowe związane z miastami: Bydgoszcz, Kraków, Lwów, Łódź

³⁷ A. Boguszewska, *Kształcenie w zakresie grafiki w szkolnictwie artystycznym Krakowa, Lwowa i Wilna w latach międzywojennych*, s. 88; <https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/15713/1/6.pdf> [dostęp: 25.10.2017].

³⁸ *Wyższa Szkoła Sztuk Plastycznych w Krakowie. Przeszłość. Stan obecny. Zamierzenia. Organizacja. 1949–1955*, Kraków 1949.

³⁹ Nauczanie odbywało się w cyklu dwuletniego kursu ogólnego i następnie trzy lata specjalizacji (architektura wnętrz, rzeźba dekoracyjna, ceramika, malarstwo dekoracyjne, grafika i wydział tekstylny); zob. A. Boguszewska, *Kształcenie w zakresie grafiki w szkolnictwie...*, s. 89.

⁴⁰ Państwowy Instytut Sztuk Plastycznych w Krakowie powstał na podstawie Zarządzenia Ministra WRiOP z dnia 14 kwietnia 1938 r. o organizacji Państwowego Instytutu Sztuk Plastycznych w Krakowie oraz Zarządzenia Ministra WRiOP z dnia 14 kwietnia 1938 r. o przekształceniu Państwowej Szkoły Sztuk Zdobniczych i Przemysłu Artystycznego w Krakowie na Państwowy Instytut Sztuk Plastycznych (Dz. Urz. MWRiOP R. 21, 1938 nr 5 (20 V), poz. 123, 124).

⁴¹ A. Hutnikiewicz, *Życie artystyczne Lwowa w latach międzywojennych*, „Muzealnictwo” 1993, t. 35, s. 1–5.

⁴² S. Machniewicz, *Wytyczne w pracach uczniów Wydziału Przemysłu Artystycznego przy Państwowej Szkole Przemysłowej we Lwowie*, „Rzeczy Piękne” 1928, r. VII, nr 11, s. 131–135.

⁴³ Zarządzenie Ministra WRiOP z dnia 14 kwietnia 1938 r. o organizacji Państwowego Instytutu Sztuk Plastycznych we Lwowie oraz Zarządzenie Ministra WRiOP z dnia 14 kwietnia 1938 r. o wydzieleniu Wydziału Sztuk Zdobniczych i Przemysłu Artystycznego z Państwowej Szkoły Technicznej we Lwowie oraz przekształceniu tego Wydziału na Państwowy Instytut Sztuk Plastycznych we Lwowie (Dz. Urz. MWRiOP R. 21, 1938 nr 5 (20 V), poz. 127, 128).

⁴⁴ *Księga pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego, t. II, Dziesięciolecie 1919–29*, Wilno 1929, s. 78; J. Ruszczycówna, *Wydział Sztuk Pięknych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie*, [w:] *Polskie życie artystyczne w latach 1915–1939*, red. A. Wojciechowski, Wrocław 1974, s. 530.

i Poznań. W Poznaniu na mocy Zarządzenia Ministra WRiOP również w 1938 r. powstał Państwowy Instytut Sztuk Plastycznych⁴⁵.

W Bydgoszczy w 1911 r. zainaugurowała działalność Królewsko-Pruska Szkoła Rzemiosł i Przemysłu Artystycznego (*Königliche Preussische Handwerker- und Kunstgewerbeschule*)⁴⁶. Była to wówczas jedyna na tych terenach państwowa szkoła artystyczna. Została przemianowana w 1916 r. na Akademię Przemysłu Artystycznego typu wyższego. Przetrwała ona aż do wyzwolenia Bydgoszczy w roku 1920 i funkcjonowała dalej pod nazwą Państwowa Szkoła Przemysłu Artystycznego. Ostatecznie szkołę artystyczną zlikwidowano, a w jej miejsce od 1923 r. rozpoczęła działalność średnia Państwowa Szkoła Przemysłowa⁴⁷.

Po II wojnie światowej odbudowa polskiej rzeczywistości w nowych granicach i z nową wizją polityki oświatowej wymagała zupełnie innej organizacji szkolnictwa. Bezpłatne nauczanie i powszechny dla wszystkich dostęp do szkół stały się przyczyną niezwykle dynamicznego procesu tworzenia państwowego szkolnictwa: zwłaszcza średniego ogólnokształcącego i zawodowego. Nastąpił szybki rozwój szkół artystycznych. Szczególne miejsce i rola przypadły szkołom tworzonym przede wszystkim na potrzeby rzemiosła i przemysłu (Państwowe Licea Technik Plastycznych i Państwowe Licea Sztuk Plastycznych). Pojawiły się szkoły wyższe zawodowe (Państwowe Wyższe Szkoły Plastyczne) i szkoły artystyczne (Akademie Sztuk Pięknych).

Bibliografia

- 200 lat szkolnictwa artystycznego w Warszawie. Z dziejów warszawskiego szkolnictwa plastycznego XVIII–XIX w.*, „Zeszyty Naukowe ASP” 1983, nr 1 (4).
- Bartnicka K., *Początki szkolnictwa artystycznego w Polsce w czasach panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1966, t. II.
- Bartnicka K., *Polskie szkolnictwo artystyczne na przełomie XVIII i XIX w. 1764–1831*, Wrocław 1971.

⁴⁵ Zarządzenie Ministra WRiOP z dnia 14 kwietnia 1938 r. o organizacji Państwowego Instytutu Sztuk Plastycznych w Poznaniu oraz Zarządzenie Ministra WRiOP z dnia 14 kwietnia 1938 r. o przekształceniu Państwowej Szkoły Sztuk Zdobniczych i Przemysłu Artystycznego w Poznaniu na Państwowy Instytut Sztuk Plastycznych w Poznaniu (Dz. Urz. MWRiOP R. 21, 1938 nr 5 (20 V), poz. 125, 126).

⁴⁶ Kształcono na czterech kierunkach: architektury i rzemiosła artystycznego, malarstwa dekoracyjnego i grafiki, rzeźbiarstwa, tkactwa i haftu artystycznego.

⁴⁷ W szkole utworzono dwa wydziały: techniczny, na którym kształcono techników rolników oraz rzemiosła artystycznego, gdzie kształcono stolarzy i ślusarzy artystycznych; zob. https://pl.wikipedia.org/wiki/Budynek_Zespo%C5%82u_Szk%C3%B3%C5%82_Mechanicznych_w_Bydgoszczy#Okres_mi.C4.99dzywojenny_1920.E2.80.931939 [dostęp: 25.10.2017].

- Boguszewska A., *Kształcenie w zakresie grafiki w szkolnictwie artystycznym Krakowa, Lwowa i Wilna w latach międzywojennych*, s. 88; <https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/15713/1/6.pdf>.
- Chamcówna M., *Walka malarzy krakowskich o wyzwolenie spod praw cechowych*, „Biuletyn Historii Sztuki” 1954, nr 2;
- Denisiuk A., *Programy śpiewu i muzyki w zakładach kształcenia nauczycieli w Polsce w latach 1918–1939, Cz. I. Seminaria nauczycielskie*, „Studia z Wychowania Muzycznego” 1975, z. 1 (10), <http://repozytorium.ukw.edu.pl/handle/item/3043>.
- Historia kultury materialnej Polski w zarysie (1870–1918)*, t. 6, Wrocław 1979.
- Hutnikiewicz A., *Życie artystyczne Lwowa w latach międzywojennych*, „Muzealnictwo” 1993, t. 35.
- Jarocki S., *Dziesięciolecie szkoły rysunkowej w Wilnie*, „Tygodnik Ilustrowany” 1904, nr 6.
- Kenarowa H., *Od zakopiańskiej Szkoły Przemysłu Drzewnego do Szkoły Kenara*, Kraków 1978.
- Kokoszko E., *Śladami polskiej tradycji szkolnictwa plastycznego*, „Przegląd Artystyczny” 1951, nr 1.
- Krzywiec R., *Materiały do historii rozwoju formy organizacyjnej szkół kształcenia plastycznego*, Wrocław 1969.
- Księga pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego, t. II, Dziesięciolecie 1919–29*, Wilno 1929.
- Machniewicz S., *Wytyczne w pracach uczniów Wydziału Przemysłu Artystycznego przy Państwowej Szkole Przemysłowej we Lwowie*, „Rzeczy Piękne” 1928, r. VII, nr 11.
- Mączyński R., *Edukacja z zakresu sztuk plastycznych w warszawskich szkołach pijarów (1740–1833)*, „Analecta” 2004, r. 13, z. 1–2.
- Mulczyński J., *Poznańska zdobnicza: historia Państwowej Szkoły Sztuk Zdobniczych i Przemysłu Artystycznego w Poznaniu w latach 1919–1939*, Poznań 2009.
- Pevsner N., *Academies of Arts Past and Present*, Cambridge 1940.
- Piwocki K., *Historia Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie 1904–1964*, Wrocław 1965.
- Pleszkun-Olejniczakowa E., *Kulturowy rozwój Łodzi w okresie międzywojennym*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Litteraria Polonica” 2015, 3 (29), www.cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.../2-007_024-Pleszkun-Olejniczakowa.pdf.
- Poprzącka M. (red.) *Polskie szkolnictwo artystyczne*, Warszawa 2005.
- Puchowski K., *Jezuickie kolegia szlacheckie Rzeczypospolitej Obojga Narodów: studium z dziejów edukacji elit*, Gdańsk 2007.
- Puciata-Pawłowska J., *Dzieje Miejskiej Szkoły Sztuk Zdobniczych i Malarstwa w Warszawie*, Warszawa 1939–1940.
- Rastawiecki E., *Słownik malarzy polskich*, t. III, Warszawa 1850.

- Stojak G., *Świat wychowania przez sztuki piękne w polskiej szkole*, Kraków 2007.
- Wojciechowski A. (red.), *Polskie życie artystyczne w latach 1890–1914*, Wrocław 1967.
- Wojciechowski A. (red.), *Polskie życie artystyczne w latach 1915–1939*, Wrocław 1974,.
- Wojnar I., *Estetyka i wychowanie*, Warszawa 1964.
- Wojnar I., *Teoria wychowania estetycznego*, Warszawa 1995.
- Wyższa Szkoła Sztuk Plastycznych w Krakowie. *Przeszłość. Stan obecny. Zamierzenia. Organizacja. 1949–1955*, Kraków 1949.
- Zarządzenie Ministra WRiOP z dnia 14 kwietnia 1938 r. o organizacji Państwowego Instytutu Sztuk Plastycznych w Krakowie (Dz. Urz. MWRiOP R. 21, 1938 nr 5 (20 V), poz. 124).
- Zarządzenie Ministra WRiOP z dnia 14 kwietnia 1938 r. o przekształceniu Państwowej Szkoły Sztuk Zdobniczych i Przemysłu Artystycznego w Krakowie na Państwowy Instytut Sztuk Plastycznych (Dz. Urz. MWRiOP R. 21, 1938 nr 5 (20 V), poz. 123).
- Zarządzenie Ministra WRiOP z dnia 14 kwietnia 1938 r. o organizacji Państwowego Instytutu Sztuk Plastycznych we Lwowie (Dz. Urz. MWRiOP R. 21, 1938 nr 5 (20 V), poz. 128).
- Zarządzenie Ministra WRiOP z dnia 14 kwietnia 1938 r. o wydzieleniu Wydziału Sztuk Zdobniczych i Przemysłu Artystycznego z Państwowej Szkoły Technicznej we Lwowie oraz przekształceniu tego Wydziału na Państwowy Instytut Sztuk Plastycznych we Lwowie (Dz. Urz. MWRiOP R. 21, 1938 nr 5 (20 V), poz. 127).
- Zarządzenie Ministra WRiOP z dnia 14 kwietnia 1938 r. o organizacji Państwowego Instytutu Sztuk Plastycznych w Poznaniu (Dz. Urz. MWRiOP R. 21, 1938 nr 5 (20 V), poz. 125).
- Zarządzenie Ministra WRiOP z dnia 14 kwietnia 1938 r. o przekształceniu Państwowej Szkoły Sztuk Zdobniczych i Przemysłu Artystycznego w Poznaniu na Państwowy Instytut Sztuk Plastycznych w Poznaniu (Dz. Urz. MWRiOP R. 21, 1938 nr 5 (20 V), poz. 126).
- https://pl.wikipedia.org/wiki/Budynek_Zespo%C5%82u_Szk%C3%B3%C5%82_Mechanicznych_w_Bydgoszczy#Okres_mi.C4.99dzywojenny_1920.E2.80.931939.

Summary

Development of art schooling in the Polish territories up to the middle of the 20th century. Outline of the problem.

Organization artistic education in Poland it was part of it pan-European development trends these types of schools. With the change in the social meaning of art, comprehensive education of artists became a requirement and introduction of new teaching methods and specializations. The beginning of artistic education in the Polish lands date back to the 18th century. It focused primarily around three active universities: Krakow, Warsaw and Vilnius. Schools were introduced into schools art and create artistic art school. Art education was included in the study programs as separate courses of study. Patterns of artistic education were developed in this way.